

Ваганова Ірина
к.ю.н., доцент
доцент кафедри правового
регулювання економіки
ХНЕУ ім. Семена Кузнеця

Форс-мажор як підстава звільнення від відповідальності за невиконання зобов'язання

Президент Володимир Зеленський підписав Указ № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» [1]. В умовах війни питання застосування форс-мажору має суттєве значення у сфері договірних зобов'язань.

Форс-мажорними обставинами (обставинами непереборної сили) є надзвичайні та невідворотні обставини, що об'єктивно унеможливають виконання зобов'язань, передбачених умовами договору (контракту, угоди тощо), обов'язків згідно із законодавчими та іншими нормативними актами [2].

Відповідно до ст. 617 Цивільного кодексу України [3], особа, яка порушила зобов'язання, звільняється від відповідальності за порушення зобов'язання, якщо вона доведе, що це порушення сталося внаслідок випадку або непереборної сили.

За загальним правилом, обставини форс-мажору звільняють сторони від відповідальності за порушення зобов'язання. Тобто від нарахування неустойки (штрафів/пені) за невиконання або за неналежне виконання зобов'язань.

Згідно зі статтею 526 ЦК України зобов'язання має виконуватися належним чином відповідно до умов договору, а в ст. 525 ЦК України зазначено, що одностороння відмова від зобов'язання або одностороння зміна його умов не допускається, якщо інше не встановлено договором або законом.

Форс-мажор - це положення в договорі, що звільняє сторону від відповідальності за невиконання зобов'язань (*але не від самого виконання зобов'язання*), якщо надзвичайна та невідворотна подія безпосередньо перешкоджає виконати зобов'язання. Для договірних зобов'язань форс-мажор є передумовою звільнення від відповідальності за неналежне виконання або порушення зобов'язання, але зобов'язання по суті не скасовує.

Слід зазначити, що відсутність неможливості чи непередбачених труднощів для виконання недостатньо, щоб виправдати невиконання. Тож, в даному випадку повинен бути причинний зв'язок між форс-мажором та неможливістю виконати умови договору у відповідний термін.

Тобто, форс-мажор не є універсальним засобом прощенням боргів. Договірні зобов'язання не викреслюються, тож основне зобов'язання має бути належно виконане за першої нагоди, якщо таке виконання буде доречне для сторін на час закінчення дії обставини непереборної сили.

Можемо навести приклади. Так, якщо поставка не відбулась в зазначений термін, то на форс-мажор обставини можна посылатися від звільнення штрафів, пені тощо. Якщо сторона договору з тих чи інших причин, з урахування обставин зазначених вище, не в змозі виконувати умови договору, такій стороні, якщо інше не встановлено умовами договору варто повідомити іншу сторону про ці причини.

У суді тягар доказування настання форс-мажорних обставин покладений на заявника. Заявникові необхідно буде зібрати докази, що доводять:

- непередбачуваність обставин (їх настання або наслідки неможливо було передбачити, зокрема на момент укладення відповідного договору, перед терміном настання зобов'язання або до настання відповідного обов'язку). Це важливо знати юридичним особам, що укладають договори, коли на даний час тривають військові дії. Бо якщо підприємство не виконало зобов'язання за договором, що був укладений після введення воєнного стану, то неможливо

буде підтвердити форс-мажор через бойові дії. Тому, що на момент укладення договору сторони знали і розуміли, що в країні йде війна.

- невідворотність (непереборність) обставини (неминучість події та/або її наслідків). Наприклад, підприємство не змогло вчасно виконати договір поставки товару з причин сильної ожеледиці. В даний ситуації, необхідно звернути увагу чи могло воно здійснити поставку іншим шляхом (через інше місто, село і т.д.)

- причинно-наслідковий зв'язок між обставиною/подією та неможливістю виконання заявником своїх конкретних зобов'язань (за договором, контрактом, угодою тощо). Це найважливіша ознака форс-мажору, бо саме вона встановлює неможливість виконання зобов'язання та причину невиконання. Особі треба подати належні документи, що посвідчуватимуть, що причиною невиконання зобов'язання були саме бойові дії.

Торгово Промислова Палата України (далі ТПП) опублікувала свій загальний офіційний лист про засвідчення форс-мажорних обставин. Проте те чи матиме він силу, чи допоможе, якщо в договорі не прописані відповідні положення про такі обставини і як його використати все ще залишається незрозумілим.

Загалом щодо природи цього документу, сертифікат не є індивідуальним актом, який спричиняє виникнення, зміну чи припинення прав та обов'язків.

Сертифікат може бути використаний як доказ у суді. Попри те, що ТПП (як і суд) при видачі сертифікату ставить перед собою завдання дослідження наявності форс-мажорних обставин, їх невідворотності, надзвичайності та непередбачуваності, а також причинно-наслідкового зв'язку між ними, сертифікат не має для суду наперед визначеної сили. Такий висновок містить Постанова від 27.01.2022 № [826/9302/17](#) ВС КАС [4].

Для виконання договорів це буде значити, що при вирішенні судом питання звільнення від відповідальності за порушення зобов'язання, враховуватиметься не лише факт наявності форс-мажорної обставини (війна є такою, відповідно до ст. 14-1 ЗУ Про ТПП). А будуть враховуватись конкретні заходи (чи події), які були впроваджені на час воєнного стану, неможливість виконання стороною своїх конкретних зобов'язань, і причинно-наслідковий зв'язок між ними. Наприклад, через порушення логістичного ланцюга, мобілізацію працівників чи через зупинення виробництва, сторона зможе посилатися на форс-мажор.

Навіть якщо сертифікат буде обов'язковим для повідомлення контрагента про форс-мажор, в суді він не матиме наперед визначеної сили і не обов'язково буде достатнім для доведення наявності підстав для звільнення від відповідальності за невиконання зобов'язань.

Таким чином, можемо зробити висновок, що обставини форс-мажору (воєнний стан) звільняють сторони від відповідальності за порушення зобов'язання. Для договірних зобов'язань форс-мажор є лише передумовою звільнення від відповідальності за неналежне виконання або порушення зобов'язання, але зобов'язання по суті не скасовує. Сертифікат про засвідчення форс-мажорних обставин не є підставою звільнення від виконання зобов'язання, а є лише доказом наявності форс-мажорних обставин, їх невідворотності, надзвичайності та непередбачуваності.

Література

1. Про введення воєнного стану в Україні Указ Президента України № 64/2022 від 24.02.2022 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022/conv#n31>
2. Закон України Про торгово-промислові палати в Україні від 02.12.1997 № 671/97-ВР URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-%D0%B2%D1%80/stru#Stru>
3. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV : станом на 5 жовт. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 07.11.2023).
4. Постанова Верховного Суду Касаційного адміністративного суд № 826/9302/17 про визнання бездіяльності протиправною та зобов'язання вчинити певні дії URL

<http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=103034192&red=10000318af75354412abe1cba807a72512684b&d=5>